

Šindelář, Bedřich

**Hon na čarodějnice v západní historiografii po druhé světové válce :
(výběrový přehled)**

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1973, vol. 22, iss. C20, pp. 168-187

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102185>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Potřebnost a užitečnost této diskuse pro sovětskou historickou vědu našla svůj odraz ve velkém zájmu historiků národních i obecných dějin o zkoumané sporné otázky. Nezůstala uzavřena do rámce časopisu *Istorija SSSR*, její organickou součástí se stala četná diskusní vystoupení na III. sovětsko-italské konferenci v roce 1968, na rozšířeném zasedání vědecké rady Ústavu dějin SSSR v roce 1971 i časopisecké příspěvky ve *Voprosech istorii*.

Jako každá diskuse, jejímž předmětem je zkoumání konkrétního obsahu obecně historických pojmů, byla i diskuse o absolutismu v Rusku poznamenána přílišnou rozmanitostí přístupů k problematice. Diskutující se většinou zaměřovali na dílčí aspekty jevu a dostávali se tak do různých rovin abstrakce. Názorová střetnutí vyplývala často z dosavadní nepropracovanosti některých závažných otázek metodologických.

Průběh diskuse vedl k závěru o bezperspektivnosti pokusů objasnit princip ruského absolutismu tzv. teorií rovnováhy mezi šlechtou a vznikající buržoazií a v její původní podobě tuto teorii žádný z účastníků diskuse otevřeně neobhajoval. Plodnější se ukázaly být snahy začlenit vznik a vývoj absolutismu v Rusku do celoevropského rámce. Přirovnávání ruského absolutismu k jiným evropským absolutním monarchiím se pro jeho dosti výrazná specifika setkalo s nezdarem. Otevřenou zůstala i otázka jeho typologického zařazení. Jako nejpříjemnější se ukazuje hypotéza A. N. Čistozvonova, který navrhuje rozlišování typu západoevropského a středo- a východoevropského. Jedním z nutných předpokladů pro postžení podstaty ruského absolutismu je nepochybně studium jeho vývojových fází, větší respektování historičnosti jevu. V tomto ohledu nejdále pokročili A. M. Davidovič a S. A. Pokrovskij.

Diskuse jako celek ukázala, že bez analytického zpracování četných dílčích otázek z pohledu marxistické historické vědy a bez vyřešení existujících metodologických problémů nelze dospět k uspokojivému a moderní marxistické historiografie důstojnému objasnění takového základního fenoménu ruských dějin, jakým byla absolutní monarchie. Cesta k budoucí diskusi na toto téma vede zřejmě ve směru „ad fontes“.

R. Fišer

HON NA ČARODĚJNICE V ZÁPADNÍ HISTORIOGRAFII PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

(Výběrový přehled)

Historikové, kteří se v minulosti zabývali souborem otázek souvisejících s takřčeným „honem na čarodějnice“, neměli vždy právě ustláno na různých. Představitelé takzvané „vysoké vědy“ v nich totiž většinou spatřovali pouhé outsidersy, paběrkující jev na periférii širého lánu „ctihodné vědy“, která by prý měla řešit daleko naléhavější a mnohem závažnější úkoly, než se takřkajíc nimrat v zákrutech lidské hlouposti a zabedněnosti.

Zdá se, že hlasatelé právě citovaného a povýšené laděného názoru přitom zapomínali, že takřka v každém normálním lidském životě probíhá ne všechno vždy podle zásad rozumu a rozvahy a že se tu nezřídka uplatňují také opačné tendence.¹ A podobně tomu bývalo nepochybně také v minulosti. Ostatně platí za okřídlený dnes již výrok švédského kancléře Axela Oxenstierny, pronesený v 17. století prý

¹ Připomněl bych k tomu jen tak mimochodem, že nedávno vydaná kniha z pera našich psychiatrů začíná těmito příznačnými slovy: „Člověk žije ve dvou světech: ve světě skutečném, reálném, a ve světě představovém, neskutečném, který si vytvořil ve své mysli svou fantazii“ (Vladimír Von dráček — František Holub, *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*, Praha 1969, str. 27; nové vydání vyšlo 1972). Lze tam k naší problematice nalézt mnoho užitečného, např. vědecky řádně fundovaná vysvětlení pro řadu jevů, ukázků a praktik z tzv. magické sféry apod. Autoři citují obsáhlou literaturu, ve které však postrádám některé novější práce, jako např. knihu od Kurta Seligmanna, *Das Weltreich der Magie*, Stuttgart 1958.

k synu Janovi: „Ani, hochu, nevíš, s jak nevelkým rozumem je řízen tento svět!“² A nechybělo věru nikdy těch, kdož se chápali každé příležitostí, aby pro vlastní potřeby a účely využívali hlouposti svých bližních. Některé k tomu vedla nezbytnost, jiné zas k tomu poháněla podlost, vládychtivost a podobné pohnutky.

Například slavný astronom Johannes Kepler byl nucen uchýlovat se k trikům středověkých astrologů, když — ač tak trochu nerad — se dal na sestavování v jádře předvědeckých horoskopů, po kterých v jeho době byla velká poptávka a dobře se za ně platilo. Sahal k tomu proto, aby si takto mohl celkem pohodlně opatřovat potřebné prostředky k pokračování ve svých seriózních vědeckých výzkumech v oblasti astronomie. Kepler ostatně jednou bez obalu pověděl: „Astrologie je rozmarná dcera, bez níž by matka astronomie zemřela hladem.“ Podobně známý německý humanistický učencem Cornelius Agrippa z Nettesheimu dovedl jako student bezostyšně tahat peníze z pověřivých francouzských měšťanů i sedláků a později zase dokázal neohroženě bojovat proti soudcům nelítostně pronásledujícím domnělé čarodějnice. Takových a podobných příkladů by bylo možno uvést daleko více.

Při sledování průběhu honu na čarodějnice nejde však zdaleka jen o dějiny lidské hlouposti a zaostalosti, jak se dopouští mnozí mylně domnívají. Jedná se tu o mnohem více. Jde tu podle mého mínění v podstatě o naléhavou potřebu odhalit a vystopovat zrod a další vývoj hrozného mechanismu, určeného fakticky v zájmu představitelů vládnoucích tříd na produkování masového teroru a horroru. Měl doplnit a hlavně nahradit starší a značně již opotřebovaný systém inkvizičního teroru jak na katolických, tak zejména také na protestantských teritorích, kde již katolická inkvizice přišla o veškerý někdejší vliv. Naznačený strašný mechanismus, zneužívající odvěké lidské pověřivosti a nevědomosti, doprovázený úděsem z nelidských poprav namnoze nevinně odsouzených obětí,³ představoval v rukou vládnoucích tříd velice účinný nástroj masové manipulace. Byl to tuze rafinovaný prostředek k zastrašování od-půrců všeho druhu, bez ohledu na to, že potřebná celková nátlaková atmosféra hrůzy a strachu tu byla vytvářena v podstatě obětováním značného počtu nevinných lidí, kteří se do přímého konfliktu se svou vrchností často vůbec nedostali, měli se však stát součástí jisté chťně, a proto potřebné profylaxe. A tak pro některé hlavní inscenátory nebývalo při využívání oné „kriminality neskutečného“ patrně vůbec rozhodující, zda a kolik přitom padne za obět nevinných lidí, ale pro ně tu byl především směrodatný výsledný efekt. Cílem tu byla umělé navozená atmosféra a psychóza totální hrůzy, která by takřkajíc dokázala přitisknout lidi k zemi, nedopřála jim ani chvilky oddechu a učinila je takto přístupnějšími a připravenějšími k aktu zmanipulování ve smyslu plánů a záměrů vládnoucí třídy.

Vedle takto prohnané a šířeji se zákeřným přehledem plánujících manipulátorů, kteří přitom sledovali i jiné cíle — jako byla například možnost přivítit se na konfiskaci majetku odsouzců a stát se tedy přitom účastníkem jakési hrozné obdoby alchymie, při které se úděsným způsobem vyrábělo zlato z lidské krve — existovali také jiní režiséři a organizátoři. Byli to lidé mnohem primitivnějšího založení, mnohdy hlupáci a zabeďněnci, kteří bezmyšlenkovitě napodobovali jiné vzory a spojkovali se přitom s pocitem, že svým příspěvkem k pronásledování čarodějnic jdou takzvané „s duchem doby“, a že lze kromě toho na celé věci též tak trochu „vydělat“, totiž při zabavování a rozdělování majetku po odsouzcích.

Těmito zjištěními však naprosto nemíníme popírat fakt, že existovalo též nemálo lidí, kteří z nejrůznějších důvodů a pohnutek byli přesvědčeni o tom, že mají schopnosti k čarování, že dokáží létat v povětří, že se zúčastňovali čarodějnických shromáždění — takřčených sabatů —, že toto nadpřirozené počínání jim umožňuje důvěra a podpora ďáblov a tak podobně. I s touto stránkou věci je potřeba do určité míry počítat, chceme-li se dopracovat solidních vědeckých poznatků.

Není rozhodně náhodou, že nejvyšší masovosti nabývá hon na čarodějnice právě koncem 16. a v průběhu 17. století, a to především v západoevropských a středoevropských zemích, kde se feudalismus ocitl ve vážné krizi a kdy zejména dvě země, Nizozemí a Anglie, prorazily feudální bariérou a jaly se pak budovat raný kapitalismus. V obou zemích po absolutované buržoazní revoluci ustává prakticky pronásledování čarodějnic. To se však v tomto období stává masovým zastrašovacím prostředkem na zbývajících západoevropských a středoevropských feudálních územích.

² Georg Büchmann — Walter Heichen, *Geflügelte Worte*, Berlin 1915, str. 456.

³ Pokud se tu v ojedinělých případech vyskytli skuteční viníci, pak nezasluhovali odsouzení pro čarodějnictví, nýbrž pro travičství a podobné reálné delikty.

Rejstřík jeho použití je přitom kupodivu značně široký. Zdá se, že masový hon na čarodějnice možno do jisté míry pokládat za projev strachu a za z toho pak rezultující a v agresivitu převrácené vážné varování feudálních vládnoucích tříd na adresu oněch, kdož by snad chtěli následovat nizozemského, popřípadě anglického revolučního příkladu a vzoru. To nebyla ovšem zdaleka jediná pohnutka, která vyprovokovala tuto neslychaně krutou agresivitu u chřadnoucího feudálního světa, končící tak hrozným množstvím poprav většinou nevinných lidí. Kromě jiného se onoho teroristického mechanismu používalo na katolických územích preventivně se záměrem, aby jejich obyvatelstvu zašla případná chuť na přestup k protestantismu, a naopak se k tomu zase na protestantských teritoriích sahalo z obavy, aby snad jejich věřící se nedali zlákat hesly protireformační propagandy a nezatoužili vrátit se zase do lůna „pravé římské církve“. Proto bývá mnohý historik v tomto období často na rozpacích, zda hon na čarodějnice byl horší a krutější na katolických či protestantských územích. Mnozí z toho nabyli dojmu, jako by oba tábory v této nelidskosti mezi sebou horlivě soutěžili. Při naznačené „velkovýrobě strachu“ existovala však mezi katolickými, tak i mezi protestantskými příslušníky vládnoucích tříd jedna společná hybná síla ponoukající je k jednání, a tou byl v jádře opět jenom strach. Byl to jejich vlastní strach z toho, že by mohli přijít o své vládnoucí postavení, dále že by se mohli snížit jejich příjmy a tak podobně. Čili jde tu v jádře o jakýsi absurdní koloběh — vyhánět vlastní strach pomocí cizího strachu, a tedy — jak se někdy lidově říká — vyhánět čerta ďáblem.

Třeba upozornit a zdůraznit, že zatímco v 16. a 17. století v řadě západoevropských a středoevropských zemí pronásledování čarodějnic vrcholilo a nabývalo tu až epidemického charakteru, vyskytovaly se naproti tomu ve východoevropských končinách, s převládajícím náboženstvím pravoslavným, podobné procesy víceméně jen jako rarita. Pro leckteré západní buržoazní historiky, kteří jinak tak rádi zdůrazňují při každé příležitosti prioritu „vyspělejšího Západu“ nad „zaostalým Východem“, je to jistě tuze zahanbující poznatek. Zdá se, že právě v naznačené skutečnosti možno do jisté míry hledat vysvětlení pro to, že přes značný počet prací, vydaných po druhé světové válce na Západě k problematice pronásledování čarodějnic, ústřední historické časopisy z oněch zemí o těchto pracích většinou prostě mlčí. Je to jistě charakteristické a dosti výmluvné mlčení.

Naznačené ignorování z takzvané vedoucích historických kruhů na Západě nemůže však nic změnit na faktu, že bádání v tomto ohledu tam nesporně existuje a slibně se po řadu desetiletí rozvíjí. Má stále serióznější charakter a rozhodně by mu dnes již neměla náležet úloha nějakého chudého a odstaveného výměnkáře. I když přitom nemůže být pochyb, že zde vedle dobrých a nepopíratelných vědeckých přínosů narazíme občas také na slabší a neúspěšné práce domyšlivých diletantů — a dnes sotva který vědní obor zůstal ušetřen zásahů diletantismu! —, tu přece jen celkový kladný efekt novějšího bádání je dnes již v tomto oboru nepopíratelný, a zaslouží proto náležitě pozornosti. Zaslouží si jí kromě jiného i proto, že v tomto druhu literatury nově zjištěné skutečnosti podávají neklamné svědectví o tom, jak nesmírně složitá, klikatá, bizarní a mnohdy krvavá je cesta, kterou se kupředu prodírá lidský pokrok, který nikdy nikomu nepadá zadarmo do klína, ale vyžaduje nelitostný boj a stojí přitom nezdárka tuze mnoho obětí.

*

Největší počet prací, věnovaných komplexu otázek souvisejících s pronásledováním čarodějnic, vyšel po druhé světové válce ve Francii a především pak v Německé spolkové republice. V obou zemích navazovala produkce s touto tematikou na dosti rozsáhlou starší publikační činnost a tradici.

Věnujme pozornost nejprve Francii, kde z naznačené problematiky udávaly po roce 1945 zprvu tón práce provincionálních, to je mimoparižských historiků. A ty si v onom žánru udržely po řadu let po poslední světové válce takřka dominantní postavení, a to až do doby, dokud se k nim poslední nepřipojili též badatelé z pařížské metropole.

Pozornosti tu zaslouží zejména besançonský archivář Francis Bavoux, jenž c honu na čarodějnice uveřejnil hned několik zajímavých a materiálově celkem dobře fundovaných prací. Upozornil na sebe nejprve dvoustránkovou knihou *La sorcellerie au pays de Guingey*, vydanou 1947 v Besançonu a věnovanou pronásledování čarodějnic v hlavním středisku dnešního kantonu Doubs, ležícím na území někdejšího Svobodného hrabství burgundského, označovaného Francouzi jako Franche-Comté. Práce tehdy vyvolala zájem i u pařížských odborníků, obzvláště když

přední měšťácký historik Lucien Febvre o ní napsal podnětnou úvahu pod názvem *Sorcellerie, sottise ou révolution mentale?*,⁴ která později dosti účinně zapůsobila na Roberta Mandroua, u jehož práce se později ještě zastavíme.

Po devítileté přestávce vydal Bavoux v Monaku 1956 další dvoustetstránkovou práci *Hantises et diableries dans la terre abbatiale de Luxeuil*, k níž předmluvu napsal již zmíněný Lucien Febvre a dal takto opětovně najevo svůj velký zájem o práci tohoto pilného a plodného „venkovského archiváře“. Bavoux se v ní tentokrát obíral inkvizičními procesy s čarodějnicemi ve východofrancouzském opatství Luxeuil v 16. a 17. století, se zvláštním akcentem na masové pronásledování z let 1628–1630.

Poté se Bavoux věnoval zevrubně objasnění činnosti bezohledného a krutého „lovce čarodějnic“, soudce Henriho Bogueta (zemřel 1619). Tento jurista, přesvědčený stoupencem obłudných myšlenek hlásaných v neblahém Kladivu na čarodějnice (Mal-leus maleficarum) z roku 1486, neslavně proslul jednak jako teoretik svým spísem *Discours exécration des sorciers* (vyšel v Paříži 1603), propagujícím potřebu a nutnost zostrřit postup při pronásledování „zločinu čarodějnickví“. Neblaze se proslavil především jako nesmlouvavý a tvrdý praktik, jenž dokázal ve funkci soudce zterozizovat desítky tisíců obyvatel z Franche-Comté, především svými úděsnými a nelidsky vedenými procesy proti domnělým čarodějnicím. Bavoux přikročil k objasnění působnosti této juristické a lidské zrůdy nejprve ve dvacetistránkové brožurce *Boguet, grand juge de la Terre de Saint Claude*,⁵ a o něco později k tomu připojil dvoustetstránkovou studii *Les procès inédits de Boguet en matière de sorcellerie dans la grande judicature de Saint Claude, XVIe et XVIIe siècles*, vydanou 1958 v Dijonu.

Protějšek k Bavouxovým pracím o Svobodném hrabství burgundském pro oblast Lotrinska vytvořil Étienne Delcambre, a to především rozsáhlým třísvazkovým spísem *Le concept de la sorcellerie dans le duché de Lorraine au XVIe et au XVIIe siècle*, vydaném v celkovém rozsahu téměř osmi set stran v letech 1948–1951 v Nancy. Jde zatím o nejrozsáhlejší dílo vydané o honu na čarodějnice ve Francii po druhé světové válce. Vyznačuje se především množstvím shromážděného materiálu. Týž autor vydal kromě toho k lotrinským procesům ještě dva větší časopisecké příspěvky pod názvem *Les procès de sorcellerie en Lorraine. Psychologie des juges*⁶ a *La psychologie des inculpés lorrains de sorcellerie*,⁷ ve kterých věnoval zvláštní pozornost psychologické stránce jak u odsouzených, tak i u jejich soudců. To samo o sobě svědčí o tom, že Robert Mandrou tu má co do psychologického přístupu při zkoumání historické látky ve Francii svého zdatného předchůdce anebo přinejmenším platného kolegu téže vědecké observance.

Ve spolupráci s Jeanem Lhermittem vydal Delcambre 1956 v Nancy další knihu *Un cas énigmatique de possession diabolique en Lorraine au XVIIe siècle: Elisabeth de Ranfaing, l'énergumène de Nancy, fondatrice de l'ordre du Refuge*. Je v ní podrobně vylíčen případ takzvané „ďábelské posedlosti“ u jedné mladé vdovy z let 1618–1625, vyslouživší si u současníků označení „posedlá z Nancy“. Tato žena obvinila postupně několik osob a přičkla jim vinu za svou domnělou posedlost ďáblem. Tři z obviněných, totiž jeden lékař, pak venkovská prostá žena a komorník lotrinského vévody, byli v souvislosti s tím nakonec jako „čarodějníci a ďábloví spojenci“ upáleni.

Několik zajímavých studií vydal dále Roland Villeneuve. První mu vyšla 1955 v Paříži v rozsahu 288 stran pod názvem *Giles de Rays, une grande figure diabolique*. Je věnována osobnosti francouzského maršálka, známého spolubojovníka a obdivovatele francouzské národní hrdinky Johanky z Arku, jenž po jejím nešťastném pádu propadal postupně alchymii, pak magii, nekromancie, až posléze skončil v kroužku sadistického kultu takřčených satanistů,⁸ neváhajících přinašet ve svém

⁴ Vyšla v časopise *Annales. Économies — Sociétés — Civilisations* 1948, str. 9–15.

⁵ Vyšla 1956 v *Besançonu*.

⁶ Vyšlo v *Revue d'histoire du droit*, Gronigen 1953, str. 389–420.

⁷ Vyšlo v *Revue historique de droit français et étranger* 1954, str. 383–404 a 508–526.

⁸ Kult vycházející z představy, že ďábel je přinejmenším tak mocný jako Bůh, a vzniklý na sklonku antiky udržel se někde podnes; srov. k tomu Alfons Rosenberg, *Praktiken des Satanismus vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Nürnberg 1965. — Kultem satanismu byla do značné míry poznamenána také bestialní vražda známé americké filmové herečky Shanon Tateové a jejích přátel v Hollywoodu z roku 1969, spáchaná satanistickou skupinou, kterou vedl nelítostný sadista Charles Manson. Referoval o tom světově i náš tisk.

fanatickém zaujetí ďáblovi pomocí zvláštního rituálu v obět dokonce životy malých dětí. Rays (je též často psán jako „Rais“ nebo „Retz“) byl posláze se svými spoluviníky v Nantes roku 1440 odsouzen a popraven. Zdá se, že to byl právě on, jemuž připadla role stát se historickou předlohou pro vznik známé pověsti o zvráceném Modrovousovi, vraždícím rafinovaně a takřka se zaujetím zbesilce mladé ženy.

Druhá, a to menší Villeneuveova studie vyšla následujícího roku pod názvem *Ly-cantropie et vampirisme*⁹ a je věnována proslulé pověře o vampýrech a vlkodlacích. I s tímto komplexem pověrečných představ souvisí jedna velmi známá postava z žánru literárního horroru — hrabě Drakula.

Třetí Villeneuveova práce má do značné míry umělecko-historické poslání. Vyšla v Paříži 1957 v rozsahu 190 stran pod charakteristickým titulem *Le Diable dans l'art. Essai d'iconographie comparée à propos des rapports entre l'art et satanisme*. Je zajímavým příkladem toho, jak je pomocí umělecko-historických kritérií možno obohatit naše vědomosti o otázkách, ke kterým většina badatelů hledá zpravidla odpověď v materiálu konvenčního druhu. Autorův srovnávací postup tu přinesl řadu užitečných nových poznatků a hlavně nových podnětů.

Z reedice porízených v našem období zasluhuje rozhodně uvedení dnes již legendární práce z pera známého historika Julese Micheleta, proslavivšího se nejen svými pracemi o dějinách francouzské buržoazní revoluce z konce 18. století, nýbrž i svým hrdým vzorem proti císaři Napoleonovi III. Neméně proslulým se stal Michelet též svou knihou nazvanou prostě a stručně *La sorcière*, vydanou v Paříži poprvé v roce 1862. Od té doby se dočkala množství dalších vydání a četných překladů do cizích jazyků. Kromě jiného vyšla po druhé světové válce v dalších dvou pařížských vydáních. K jednomu z nich (z roku 1959) napsal předmluvu Roland Barthes a k dalšímu (z r. 1964) jí pořídil Robert Mandrou. Na Micheletovy práci je však zároveň velmi patrné, jak za oněch 110 let od svého vzniku v některých částech naprosto zastarala, takže leckteré její partie jsou dnes již historicky neúnosné, včetně některých faktografických údajů.

Z ostatních francouzských knižních publikací naznačeného zájmového okruhu tu budíž alespoň uveden obšírný sborník příspěvků věnovaných „ďábelské problematice“; vyšel v Paříži 1948 pod názvem *Satan. Études Carmélitaines* v rozsahu téměř 670 stran. Folkloristicky pojatou práci vydal 1954 v Paříži Marc Leprou pod titulem *Médecine, magie et sorcellerie*. Na 288 stránkách v ní zpracoval materiál shromážděný z obou krajů Charente (= Charente, Charente-Maritime), dále z Angoulême, Aunis a Saintonge. Téhož roku vyšla A. Osmontovi v Paříži 160stránková knížka *Envoutements et exorcismes à travers les âges, rituel de défense*, věnovaná otázkám tzv. uhranutí, očarování, posedlosti, vymítání satanaše a rituálu obrany proti němu a podobným jevům. Roku 1956 vydal J. L. Hermitte v Paříži knížku *Vrais et faux possédés* (170 stran), obírající se rovněž otázkou takřečené posedlosti ďáblem. Možno ještě dodat, že Hermitte vydal téhož roku ve spolupráci s E. Delcambrem výše již zmíněnou publikaci o „posedlé z Nancy“.

V rámci periodika *La Tour Saint-Jacques* vydal Robert Amadou roku 1957 v Paříži s kolektivem autorů zvláštní číslo sborníkového charakteru v rozsahu 272 stran, nazvané prostě *La magie*. Nato vyšla 1958 v Paříži další 230stránková kniha pod názvem *Sorciers et jeteurs de sort*, jejímž autorem je Marcelle Bouteiller a předmluvu k ní napsal Cl. Lévi-Strauss. Rovněž v Paříži vyšel 1960 francouzský překlad knížky italského autora Enrika Castelliho věnované aspektu démoničnosti v umění pod titulem *La démonique dans l'art, sa signification philosophique* (128 stran a 75 ilustrací). Téhož roku vyšla tamtéž publikace obdobné povahy s charakteristickým názvem *Le diable dans la cathédrale* z pera autorské dvojice D. Grivot a J. P. Bayard. Soustřeďují v ní na 251 stránkách pozornost k tomu, jakým způsobem byla ve středověkých katedrálách umělecky ztvárňována a zobrazována ďáblova postava.

Zajímavou a značně rozsáhlou knihu o vzniku a vývoji bláznovství a nerozumu v klasickém období vydal 1961 v Paříži Michel Foucault pod názvem *Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique* v rozsahu 674 stran. Autor působící dnes na filosofické fakultě v Clermont-Ferrandu a náležející k představitelům francouzského strukturalismu je do určité míry znám také u nás, a to svou knížkou *Psychologie a duševní nemoc*, vydanou 1971 v pražském nakladatelství Horizont. Je kromě jiného pozoruhodná autorovými podnětnými poukazy na to, že od konce

⁹ Vyšlo v rozsahu 64 stran v prosincovém čísle periodika *Aesculape* 1956.

15. století v některých odvětvích kultury, především v literatuře a malířství, vzniká charakteristický kult bláznovství. Odkazuje k tomu např. na proslulou Loď bláznů od Sebastiana Branta, na Chválu bláznovství od Erasma Rotterdamského, připomíná dále Cervantesova Dona Quijota, některé Shakespearovy práce a tak podobně, z výtvorných umělců v této souvislosti vyzvedává zvláště Hieronyma Bosche atd.

Jean Imbert vydal 1964 v Paříži sborník prací vyniklých v kolektivu studentů práv a ekonomických věd. Vyšel pod názvem *Quelques procès criminels de XVIIe et XVIIIe siècles* (208 stran) a najdeme v něm kromě jiného též několik případů procesů s čarodějnicemi. O dva roky později vydal Max Milner rovněž v Paříži a také s kolektivem spolupracovníků 360stránkový sborník nadepsaný esejisticky *Entretiens sur l'homme et le Diable*, vydávající názorné svědectví o tom, jak takřčená „dábelská problematika“ francouzské autory neúnavně vzrušuje a stále přitahuje.

Roku 1968 vyšla v Paříži jedna z nejzávažnějších francouzských prací věnovaných v poválečné době honu na čarodějnice. Je to objemná kniha *Magistrats et sorciers en France au XVIIe siècle. Une analyse de psychologie historique* (583 stran). Jejím autorem je Robert Mandrou, známý již z dřívějších let svou výraznou snahou aplikovat při historické analýze psychologická hlediska. Protože naznačený metodický přístup ve svých předchozích pracích mistry předávkoval a předimenzoval, narazil v řadě případů i u svých buržoazních kolegů doma i v zahraničí na oprávněnou kritiku. I když je na jedné straně nesprávné, když se psychologické aspekty ignorují, nelze v nich na druhé straně v žádném případě spatřovat nějaký všelék, řešící domněle všechno beze zbytku. Ostatně každé lineární, mechanicky a nedialekticky pojmávané absolutizaci hrozí zpravidla nebezpečí, že posléze uvázne v bezvýhodné absurdnosti.

K právě probírané Mandrouově knize možno však povědět, že psychologický přístup k tak specifické problematice, jakou procesy s čarodějnicemi nesporně jsou, nemusí uškodit, ale naopak prospět, zejména když se ho použije v náležité, to je rozumné míře.

Mandrouova kniha vzbuzuje respekt především svou důkladnou a obsáhlou heuristikou, která autorovi zabrala značnou část z oněch jím přiznaných patnácti let potřebných k jejímu napsání.¹⁰ Podrobil důkladnému zkoumání francouzské procesy s čarodějnicemi od sklonku 16. do konce 17. století. Vystopoval především jejich rozmach a vyvrcholení v průběhu první poloviny 17. století. Kromě jiného tu poukázal i na to, jak podivnou úlohu tu v rámci svých politických tahů sehrál „všemocný“ kardinál Richelieu, bez jehož osobního zásahu by např. známý proces s loudnským farářem Urbainem Grandierem byl v roce 1634 skončil sotva tak skandálně a tragicky, jak to známe z otřesné životní historie tohoto ubohého kněze, který je do jisté míry jakýmsi předobrazem pozdějšího osudu šumperského děkana Kryštofa Aloise Lautnera u nás. Mandrou ve své knize též ukázal, jak řada vyložených justičních skandálů při francouzských soudních procesech s čarodějnicemi, v nichž kromě jiných figurovali též představitelé duchovenstva a jeptišky, zapůsobily na tehdejší francouzskou veřejnost zprvu sice šokujícím, nicméně brzo nato také mobilizujícím způsobem. Zmíněné skandály tam totiž dodávaly stále větší odvahu původně nesporně se formujícím silám odporu a ty s přibývajícím léty se stále směleji a rázněji jaly vzpírat křupanskému systému ohlupování, oné dábelsky rafinované manipulaci, onomu bezostyšnému zastrašování pomocí vystupňovaného teroru, usilujícího svou odporovou a hnusnou velkovýrobu strachu takřkajíc přitisknout lidi k zemi. Oni nekonformní nositelé odporu a nesouhlasu tak činili arci dosti často s nemalým rizikem, že budou reakčními vládnoucími kruhy a jejich stvárami a přísluhovači označeni za „dáblový spojence a satanášovy kumpány“, a hrozilo jim tudíž reálné nebezpečí, že jako takoví mohou docela lehce skončit ve spárech tehdejší nelitostné a surové justice, která pomocí hrozných tortur dokázala vydřít z lidí ta nejohroženější a nejnesmyslnější „doznání“. Přesto se však některé ryzí charaktery dokázaly neohroženě pustit do boje proti této strašné nelidskosti. A právě oněm lidem, k nimž náleželi zejména někdejší příslušníci tehdejší inteligence (vzdělání zejména v oboru přírodních věd, lékaři a další jim podobní; nechyběli však mezi nimi občas ani někteří osvícení příslušníci duchovenstva), se posléze v souhře s některými dalšími

¹⁰ Kromě ústředních archívních zdrojů pařížských použil Mandrou ke své práci materiálů z více než dvaceti departementních archívů. Soupis jim použitých tištěných prací čítá 515 titulů.

faktory podařilo učinit honu na čarodějnice u soudních tribunálů ve Francii do konce 17. století přece jenom přítrž. Nemalá úloha přitom připadla přednímu soudnímu dvoru v království, totiž pařížskému parlamentu, který svým příkladem pozvolna a postupně pomáhal „polidštovat“ postoje provinčních parlamentů k takřečeným „čarodějnickým deliktům“.

I když marxistického historika nemůže Mandrou pro svůj netřídní přístup ke zkoumané látce zneškodnit, přijme nesporně i ten řadu důležitých výsledků z jeho citované práce s jistým povděkem a uznáním.

V dalším si pro zajímavost povšimneme i některých drobnějších časopiseckých příspěvků, alespoň v jistém reprezentativním výběru.

Tak J. G. Ebersolt pojednal v drobnějším článku o významu rozporné dvojice „bůh — ďábel“ v představách lidí 16. a 17. století.¹¹ Čtyřnásobnou popravu pro rouhačství a znesvěcení, provedenou v roce 1693 v Marseilles, učinil předmětem zkoumání M. Forget.¹² Otázkám čarodějnictví v severní Francii od 15. do konce 17. století se věnoval P. Villette¹³ a Paul Bertin upozornil na případ čarodějnictví prahodivší se v 16. století v jedné vesnici v hrabství Artois.¹⁴

Zajímavý článek napsal Jacques Le Brun pod titulem *Le Père Pierre Lalemant et les débuts de l'Académie Lamoignon*,¹⁵ pojednávající o osvěceném kancléři pařížské university Lalemantovi, který jako teolog zaujal v roce 1671 poměrně rozumné stanovisko k čarodějnictví. Nedošel sice ještě tak daleko, že by si před veřejností troufal popřít jednoznačně existenci čarodějnictví, měl však již o něm značně skeptické názory. On čarodějnice nekárál a neodsuzoval, nýbrž naopak je litoval, protože je považoval za ubohé a bezbranné oběti ďáblova brilantního umění v klamání a svádění lidí. Z té příčiny nepovažoval Lalemant čarodějnice za plně odpovědné za jejich činy, a proto se přimlouval za shovívavý přístup k nim. V humánnosti svého postoje připomíná Lalemant v lecčems německého osvěceného jezuitu Friedricha von Spee, který čtyřicet let před Lalemantovým vystoupením vydal svou legendární *Cautio criminalis*, představující na svou dobu dosti ostrou kritiku tehdy ještě masově prováděného honu na čarodějnice.

Kromě toho zaslouží ještě zmínky drobný článku, který o čarodějnickém procesu z roku 1644 v Dijonu uveřejnil François Vignier.¹⁶

Některé práce vydané v poválečném období ve Francii z tohoto žánru mají vědeckopopulární charakter a nejtypičtějším autorem tohoto druhu tvorby je Jean Palou. Roku 1954 vydal v Paříži umělecko-historicky koncipovanou práci *L'anatomie de la sorcière dans la peinture occidentale*, dále 1957 vyšel jeho článek *Misère et sorcellerie*.¹⁷ V roce 1960 vydal Palou pod charakteristickým titulem práci *Sorciers et sorcellerie en France en 1960*, narážející již v nadpisu na to, že čarování nebylo zdaleka jen středověkou záležitostí, nýbrž že se v jiné, poněkud modifikované podobě udrželo až do dnešních dnů, kdy se honosíme „atomovým věkem“ a kdy se létá k Měsíci, Marsu, Venuši apod.¹⁸ Nejúspěšnější z Palouových vědeckopopulárních prací je ne-

¹¹ *La couple Dieu — Satan aux XVIe et XVIIe siècles* (vyšlo 1955 v lednovém čísle časopisu „Foi et éducation“).

¹² *Une quadruple execution pour sacrilège à Marseille en 1693* (prosincové číslo ročníku 1956 periodika „Provence historique“).

¹³ *La sorcellerie dans le Nord de la France du XVe à la fin du XVIIe siècle* (vyšlo v „Mélanges de science religieuse“, Lille 1956, str. 96—132).

¹⁴ *Une affaire de la sorcellerie dans un village d'Artois au XVIe siècle* (Bulletin de la Société Académique des Antiquaires de la Morinie, Saint-Omer 1957, str. 609 až 617).

¹⁵ Vyšel v dubnovém čísle 1961 časopisu *Revue d'histoire littéraire de la France*, str. 153—176.

¹⁶ *Procès de sorcellerie en 1644* (Annales de Bourgogne, leden—březen 1961, str. 27 až 32).

¹⁷ Vydán v periodiku *La Tour Saint-Jacques*.

¹⁸ Na kapitalistickém Západě vychází např. podnes řada specializovaných časopisů na magii, astrologii apod. V souvislosti s tím pak tam dosti často propukají rozličné skandály a aféry, svědčící o tom, že i v atomovém věku mohou v technicky vysocypělých společnostech existovat zdanlivě neuvěřitelné „konzervy středověku“. Za mnohé jiné bych tu jako příklad uvedl článek *Le Moyen âge au XXe siècle*, uveřejněný v *L'Humanité-Dimanche* 26. 1. 1969 na str. 12—13, kde najdeme též některé odkazy na literaturu. Jsou tam jmenovitě se svými spisy uvedeni

pochybně jeho knížka *La sorcellerie*, vytištěná ve třech vydáních v Paříži v letech 1957, 1960 a 1966 ve známé populární edici „Que sais-je?“. Pro zajímavost možno o ní uvést, že byla přeložena dokonce i do japonštiny.

Z dosud podaného výčtu prací jistě vyplývá, že komplexu otázek souvisejících s pronásledováním čarodějnic ve Francii tam bylo od konce druhé světové války věnováno poměrně hodně pozornosti a že toto téma je tam považováno za dosti příťažlivé a aktuální.

*

Značný počet prací z tematiky námi sledované vyšel v daném časovém úseku v oblasti německého jazyka, především však v Německé spolkové republice. Je tomu tak patrně z té příčiny, že pro německou minulost představují procesy s čarodějnicemi zvláště vážný problém. Vždyť německým krajům jak co do počtu procesů, tak i co do vynesných a krutě provedených rozsudků připadl v Evropě patrně smutný primát. Masové popravy čarodějnic, jaké známe např. z Bamberku, Würzburku, Trevíru a podobných míst, se staly přímo odstrašujícím příkladem. Koneckonců i ta nejpověstnější a zároveň nejotřesnější kniha světové historie, nabádající fanaticky k bezohlednému rozpoutání honu na čarodějnice — Malleus maleficarum¹⁹ — vyšla právě v Německu a jejími autory, nikoli náhodou, byli dva němečtí dominikáni. Je rovněž charakteristické, že když v druhé polovině 17. století došlo i v našich zemích k vyvrcholení při pronásledování čarodějnic, stalo se tak především v krajích osídlených tehdy převážně obyvatelstvem německým.²⁰

Německy hovořící obyvatelstvo trpělo následkem čarodějnického poblouznění v Evropě snad nejvíce ze všech a odvedlo mu zároveň tu nejtrpčí a nejvyšší daň. Z hlediska dalšího vývoje a při sledování širších souvislostí se zdá, že vybudování rafinovaných ohlupovacích a zároveň strašných přinucovacích systémů a mechanismů z období pronásledování čarodějnic, z něhož se nadmíru mazaně dokázali ve 20. století poučit vedoucí organizátoři a manipulátoři nacistickofašistických zvrstev, podává snad alespoň zčásti odpověď na otázku, jak se před očima naší generace mohlo přihodit, že tolik desítek milionů příslušníků vzdělaného a vysoce kulturního národa mohlo nečekaně podlehnout takovému novodobému poblouznění a tak neslychanému křupanství, jakým byl hitlerovský fašismus, který zároveň dokázal neskonale brutálně vyvolat tu nejhorší a nejuděšnější variantu novodobého „honu na čarodějnice“, jakou historie do té doby vůbec poznala.

Z publikační činnosti o tomto žánru je pro západoněmecké poměry dost charakteristický značný počet doktorských disertací věnovaných od konce druhé světové války problémům německých procesů s čarodějnicemi. V souladu s tamní praxí jsou tyto disertace namnoze publikovány, a to většinou vlastním nákladem autorů. Jde takřka vesměs o práce předložené na právnických fakultách, což předznamenává i způsob jejího zpracování, totiž z právně historického hlediska.

Tak na právnické fakultě v Bonnu obhájil v roce 1950 Johann Arnold Clemens Joerres disertační práci pod nezvykle dlouhým titulem *Die Verordnung Margarethas, gefürsteter Gräfin zu Arenberg, über die Verfolgung und Bestrafung der Zauberei, Hexen... und Wiederherstellung eines religiösen Lebens in der Grafschaft Arenberg vom 30. XI. 1593*. Totiž v porýnském katolickém hrabství Arenbergu se v 17. století procesy s čarodějnicemi vyskytovaly jen sporadicky. Joerres tento příživý vývoj připisuje zejména vlivu nařízení hraběnky Markéty z roku 1593, na jehož základě se na tomto teritoriu čarodějnictví stalo mírnější, než stanovila například proslulá a celkem ještě humánní Constitutio Criminalis Carolina z r. 1532. Markéta razila zásadu, že proti čarodějnictví je nejlépe bojovat tak, že by se potírala bezbožnost, posilovaly pozice katolického náboženství a prohlubovala římská víra v inten-

dnešní propagátoři okultních pověr a v protikladu k nim jména a spisy bojovníků proti nim. Srov. k tomu též článek A. Ignatova, *Astrologie ve věku kybernetiky* (Nová doba 1972, č. 5, str. 26–27) a příspěvek *Černá magie proti rozumu* (Rudé právo z 10. 9. 1971, str. 6).

¹⁹ „Das verruchteste und zugleich läppischeste, das verrückteste und dennoch unheilvollste Buch der Weltliteratur,“ tak Malleus charakterizoval J. Dieffenbach ve své knize *Der Hexenwahn vor und nach der Glaubensspaltung* (Mainz 1886).

²⁰ Srov. B. Šindelář, *Konec „honu na čarodějnice“ v tereziánské době u nás* (SPFFBU 1970, C 17, str. 89).

cích tridentského koncilu. Odmítala upalovat pro čarodějnictví ty osoby, jež nad spáchanými činy projevily lítost a snahu se polepšit. Podle Markétina mínění měl trest upálení postihovat výhradně zatvrzelé odsouzence, neochotné projevit účinnou lítost a bez sklonu k nápravě.

Další bonnská disertace *Das Werk „De praestigis daemonum“ von Weyer und seine Auswirkungen auf die Bekämpfung des Hexenwahns* vznikla v roce 1951 a jejím autorem je Ulrich Friedrich Schneider. Tato práce je věnována především rozboru proslulého spisu vydaného poprvé v roce 1563 v Basileji a jenž se nato dočkal většího počtu dalších vydání.²¹ Jeho autorem byl osobní lékař julišsko-kleviského vévody Viléma IV., neohrožený a čestný bojovník proti pověrám a tmářství Johannes Weyer (psán též často „Wierus“ nebo „Wier“), žijící v letech 1515–1588. Napadl ve svém spise *De praestigis daemonum* veřejně obldný Malleus maleficarum, který označil srdnatě za „zcela nezdůvodněné a bezbožné dílo“, tvrdě a nesmílovaně odsoudil hon na čarodějnice a zdůraznil přitom, že čarodějnictví je v podstatě dílem klamných představ a nespoutané fantazie lidí. Weyerův spis má základní význam v boji proti procesům s čarodějnicemi a není divu, že stoupenci pronásledování a upalování čarodějnic rozvinuli proti němu široce založenou reakční kampaň, plnou neskonale zloby a nenávisti. Ačkoli spis byl za autorova života vydán celkem třináctkrát a měl po teoretické stránce bezesporu na vzdělané kruhy nemalý vliv, pronikal nicméně do soudní praxe v Německu nebo ve Francii velice pozvolna a nesmírně těžce, protože pozice reakčních společenských sil feudálního světa byly tehdy ještě poměrně silné.²²

Sociologické aspekty vykazuje další právnická disertace z Mohuče roku 1953 od Wenera Croissanta. Vyšla pod označením *Die Berücksichtigung geburts- und berufsständischer und soziologischer Unterschiede im deutschen Hexenprozess*. Autorem např. kromě jiného zjistil, že při obvinění z čarodějnictví se nedostávalo v Německu šlechticům zpravidla žádných úlev. Neplatilo v tomto případě zejména známé ustanovení o úlevách šlechticům při rozhodování o použití tortury a neplatily úlevy ani od dalších soudních postupů, o nichž jinak se říkalo, že by urozené osoby „zneuctovaly“. Bylo tomu tak proto, že čarodějnictví bylo v souladu s Kladivem na čarodějnice považováno za „crimen exceptum“, a nepřipouštělo tudíž žádné výjimky ani pro šlechtice.

Bonnská disertace Heriberta Breidena z roku 1954 s titulem *Die Hexenprozesse der Grafschaft Blankenheim von 1589–1643* je věnována osudům drobného porýnského hrabství v období, kdy v Německu hon na čarodějnice celkově vrcholil. Též roku a na stejné fakultě obhájil svou disertaci Günter Kleinwegener na téma *Die Hexenprozesse von Lemgo*,²³ které se v období vrcholné éry pronásledování odehrály v malém městečku velkého knížectví Lippe s centrem Detmoldem, ležícím v severozápadním Německu.

Na bonnské právnické fakultě vznikla rovněž disertace *Die Hexenprozesse in der Stadt Siegburg*,²⁴ jejímž autorem je Josef Diwo a jejíž obsah je věnován temným kapitolám porýnského města, které v 16. století a až do třicátých let 17. století prošly i lepšími stránkami, především však výrobou proslulých, umělecky provedených džbánek, známých nejen v Německu, nýbrž i v okolních zemích. Zdá se, že s úpadkem této výroby v průběhu 30leté války souvisí do jisté míry též nadcházející rozvoj procesů s čarodějnicemi v onom městě.

Absolvent právnické fakulty ve Frankfurtu nad Mohanem Karl-Ernst Meinhardt obhájil v roce 1957 disertační práci *Das peinliche Strafrecht der Freien Reichsstadt Frankfurt am Main im Spiegel der Strafpraxis des 16. und 17. Jahrhunderts*, ve které z poměrně širokého rejstříku tehdejší trestní činnosti věnuje kromě jiného pozornost také „zločinu čarodějnictví“. Podobného druhu je disertace Ger-

²¹ O neobyčejné popularitě tohoto spisu svědčí fakt, že ještě za autorova života vyšlo šest jeho latinských vydání, dále pět vydání v německém a dvě ve francouzském jazyce.

²² Schneider využil pro svou disertaci monografie holandského autora L. Doorena z r. 1940 *Dr. Johannes Wier. Leven en werken*, nemohl však již použít další holandské práce od J. J. Cobben, *Johannes Wier*, vydané 1960 v Assenu.

²³ Právě v tomto městě Lemgo vydal 1949 Karl Meier knížku zapadající do tematického rámce našeho zájmu, a to s charakteristickým titulem *Hexen, Henker und Tyrannen*.

²⁴ Rok vydání tu není uveden.

harda Wessela z právnické fakulty v Kolíně nad Rýnem z roku 1959, vydaná pod titulem *Das Strafrecht in der Herrschaft Brenken zwischen 1537 und 1802 unter Einschluß der in Fürstenberg im 17. Jahrhundert durchgeführten Hexenprozesse*. Od předchozí práce Meinhardtovy se odlišuje vyhraněnějším a prohloubenějším zájmem o problematiku procesů s čarodějnicemi.

Bonnskou disertací vydanou tiskem 1959 pod názvem *Die Hexenverfolgung in Köln* se její autor, syn evangelického pastora Friedrich-Wilhelm Siebel, věnoval monograficky zpracování historie honu na čarodějnice na území centra duchovního kurfiřtství kolínského — v městě Kolíně nad Rýnem.²⁵ V této archivním i knižním materiálem souborně fundované práci ukázal autor, že toto poměrně velké i lianate město nelze co do množství provedených procesů zdaleka přirovnávat k takovému Bamberku, Würzburku nebo Trevíru, v nichž pronásledování čarodějnic nabylo rozměrů takřka epidemických. Siebel zdůraznil, že Kolín zůstal poměrně dlouho onoho nešvaru ušetřen a teprve když se od počátku 17. století přes Německo převalila nová vlna pronásledování, bylo jí tentokrát zachváčeno též toto město, jemuž lam v letech 1627—1630 padlo za obět 23 žen a jeden muž.²⁶ Vzhledem k velikosti města to sice na tehdejší poměry v Německu nebyl příliš vysoký počet, nicméně kolínské procesy způsobily přece jen značně velkou pozornost a dost velký rozruch, takže ovlivnily ve špatném smyslu nadcházející procesy na dalších místech v Porýní. Stojí kromě toho za upozornění, že právě kolínské procesy v nemalé míře přispěly k tomu, že Friedrich von Spee se právě pod vlivem osobních zkušeností s nimi odhodlal napsat svou proslulou *Cautio criminalis*. Zmínky též zaslouží skutečnost, že v průběhu 16. století se značná část kolínského arcibiskupského teritoria stala protestantskou a že arcibiskup Ferdinand (působil v této funkci v Kolíně v letech 1612—1650) dokázal do poloviny 17. století většinu svěřeného mu území znova rekatolizovat, k čemuž mu v neposlední míře jako účinný donucovací prostředek posloužily očividně i uměle vystupňované hony na čarodějnice. Je škoda, že Siebel si naznačenou souvztažnost v náležitě míře neuvědomil a nevyvodil z ní patřičné celkové závěry, které mu jako protestantovi mohly být dosti blízké.

Velmi seriózní a materiálově bohaté fundovaná je mohučská disertace Hartmuda H. Kunstmannna *Zauberwahn und Hexenprozeß in der Reichsstadt Nürnberg*, která v roce 1970 vyšla hned ve dvou vydáních. Jednak jako disertace v Mohuči a jednak v Norimberku v publikacích tamního městského archívu.²⁷ Autor v ní vyvrátil starší tvrzení, jako by prý v Norimberku k upalování čarodějnic vůbec nedošlo, na druhé straně však zároveň prokázal, že tu procesy s čarodějnicemi probíhaly ve srovnání s jinými německými městy v mnohem menším počtu a kromě toho se zde dosti dlouho čarodějnictví před soudem trestalo daleko rozumněji a mírněji než jinde. Bohatí norimberští měšťané, jejichž zámožnost vzešla především z jejich tradičních a neobyčejně širokých obchodních styků, se velmi dlouho a účinně bránili tomu, aby se ve zdech jejich města konaly procesy s čarodějnicemi, ježto si byli velice dobře vědomi toho, jak neblahé účinky by takové procesy mohly mít na jejich

²⁵ Procesy s čarodějnicemi v tomto městě byly donedávna nejlépe zachyceny v 5. svazku *Geschichte der Stadt Köln* (Düsseldorf 1880). Autorem práce byl Leonhard Ennen a opíral se jen o materiál kolínského městského archívu. Siebel má mnohem širší heuristickou základnu, rozmnoženou o studium v düsseldorfském státním archívu a pak v kolínském arcibiskupském archívu. Kromě toho měl k dispozici mnohem početnější literaturu než Ennen.

²⁶ Tento poměrně příznivý obraz skýtá ovšem pouze samotné město Kolín a nikoli také ostatní území kolínského kurfiřtství, kde pronásledování čarodějnic v naznačeném období nabylo masového, přímo epidemického rázu. A právě tuto rozpornou skutečnost Siebel nedostatečně zdůraznil a v závěrečném shrnutí ji vůbec opomněl uvést. Naznačený boj s protestantismem na území katolického kurfiřtství je zároveň výmluvným dokladem pro to, jak bylo někdy těžké prosazovat do praxe známou zásadu „*cuius regio eius religio*“, a zároveň jak úděsných prostředků se k tomu duchovní kníže neštilil použít.

²⁷ Vyšla jako první svazek nově založené řady „*Nürnberger Werkstücke zur Stadt- und Landesgeschichte*“. Obě vydání vyšla technikou ofsetového fototisku, obvyklého v NSR při uveřejňování disertací, a to zejména z té příčiny, že je to po finanční stránce nesrovnatelně lacinější způsob, než jakým je běžný tisk, a dále je to velmi rychlý způsob.

obchodní zisky, poněvadž by se pak rychle po světě rozkřiklo, že v Norimberku klid města a průběh obchodu ruší zákeřné rejdy čarodějnic a tak podobně. Proto některé sporadicky se vyskytující případy čarodějnictví z 15. a 16. století posuzovali norimberští konšelé celkem rozumně a vynášeli mírné tresty; jen v takzvané těžších případech sahali k trestu dočasného anebo i trvalého vyhnanství z města. Když se např. Friedrich Stigler, pomocník kata z Eichstädtu, neblaze proslulého mučením a popravením většího počtu eichstädtských čarodějnic, pokusil 1590 lstivě svým osobním zásahem rozdmýchat masový hon na čarodějnice také v Norimberku, dokázali ho norimberští konšelé sami rafinovaně obvinít z čarodějnických rejdů. Stigler byl nakonec odsouzen a stat proto, aby město Norimberk bylo uchráněno od hrozící pohromy procesů, jež se tehdy právě začaly po ostatním Německu lavinovitě šířit. Když však Norimberk za 30leté války citelně zchudl a upadl, zvedla se i v tomto městě opožděná vlna pronásledování v letech 1659–1660. Posledním mezi popravenými tu byl v roce 1660 jeden norimberský cvočkař, obviněný „ze spolků s čertem“ za to, že dokázal za den vyrobit trojnásobně vyšší počet cvočků než jeho závistivý konkurent. Nešťastný Hans Hesse byl ve skutečnosti stat za to, že pracovitostí a řemeslnickým fortem vynikl nad své lenivé a neschopné současníky, kteří jeho skvělý výkon zlomyslně označili za „dílo ďáblovo“.

O právě uvedených disertacích si musíme být v prvé řadě vědomi toho, že jde většinou o práce vědeckých začátečníků a že tudíž mají odpovídající vědeckou úroveň. Lze však mezi nimi nalézt také práce, za něž by se nemusel stydět ani zkušený badatel. Určitou předností všech výše probraných prací je, že byly zpracovány právními historiky, kteří mají k problematice procesů s čarodějnicemi z přirozených důvodů nejlépe. Zároveň s tím je však nutno připomenout, že právně historickým přístupem není problém honu na čarodějnice zdaleka vyčerpán, protože ten je od svého původu i svým dosahem daleko širší a vyžaduje tudíž komplexní přístup a zainteresovanost několika dalších vědních odvětví, chceme-li této problematice v náležitě míře i hloubce porozumět.

Veliké škody způsobené vojenskými operacemi za druhé světové války v Německu na stavech tamních knihoven a dále též potřeba zásobit nezbytnou literaturou nově zakládané západoněmecké knihovny, zejména při nově otevíraných nových vysokých školách a fakultách, vedlo v NSR k nutnosti přikročit k novotiskům osvědčených starších publikací. Tento trend se do určité míry týká též naší problematiky a k ní tam byla znova vydána řada základních prací, které původně vyšly na sklonku 19. nebo začátkem 20. století.

Tak v roce 1963 vyšla jako novotisk významná sbírka pramenů *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenwahns und der Hexenverfolgung im Mittelalter*, kterou poprvé 1901 v Bonnu vydal Joseph Hansen. Kromě edice 47 papežských výnosů z let 1258–1526 a kromě 76 ukázek ze středověké literatury let 1270 až 1540 k otázkám čarodějnictví tu najdeme dále autorovo pojednání o vzniku *Mallea maleficarum* a o jeho autorech, dále o čarodějnické pověře ve Francii 15. století, pak výňatky z dokumentů svědčících o vyhrocování čarodějnického poblouznění proti osobám ženského pohlaví. V této příkladné edici najdeme též obsírnou stať Johanna Francka nazvanou *Geschichte des Wortes Hexe*. Hansenova edice přináší základní materiál, bez jehož znalosti se neobejde žádný badatel obírající se poněkud seriozněji otázkami čarodějnictví.

Jako novotisk vyšla následujícího roku (1964) i další Hansenova kniha *Zauberwahn, Inquisition und Hexenprozeß im Mittelalter und die Entstehung der großen Hexenverfolgung*, která vyšla původně 1900 v Mnichově a Lipsku. I tato práce patří nesporně ke špičkovým výkonům starší německé literatury.

Ze syntetických starších monografií vyšla ve formě novotisku v Hanau am Main v letech 1968/69 dnes již legendární dvousvazková a bohatě ilustrovaná práce: Wilhelm Gottlieb Soldan, Heinrich Hepppe, Max Bauer *Geschichte der Hexenprozesse*, vydaná svého času v Mnichově v letech 1911/12 již ve třetím vydání,²⁸ které se stalo základem novotisku. Toto dílo najdeme velice často citováno v pracích mnohých autorů věnujících se otázkám pronásledování čarodějnic.

Podobně se roku 1968 v Aalenu dočkala novotisku známá kniha Sigmunda Rie-

²⁸ Prvé vydání práce vyšlo péčí W. H. Soldana samotného ve Stuttgartu v roce 1843, její druhé a doplněné vydání pořídil v r. 1880 H. Hepppe; třetí obstaral M. Bauer.

lera *Geschichte der Hexenprozesse in Bayern*, vydaná poprvé 1896 ve Stuttgartu;²⁹ k novotisku doslov s některými drobnými korekturami a doplňky napsal Friedrich Merzbacher.

Z vědeckopopulárních syntéz vyšla po řadě opakovaných předválečných vydání znova jako novotisk v roce 1950 v Berlíně proslulá a velice rozšířená kniha Bruno Emila Königa *Hexenprozess. Historische Schandsäulen des Aberglaubens* v rozsahu 812 stran.

V roce 1960 vyšlo v Hildesheimu nové vydání dnes již zapadlé a zapomenuté drobné bibliografické práce *Bibliotheca magica et pneumatica*,³⁰ jejímž autorem je saský literární historik a někdejší královský bibliotékař z minulého století Johann Georg Graesse.

V Mnichově vyšlo 1967 faksimilové vydání takzvaného „kehlheimského rukopisu“, vzniklého okolo roku 1500 a obsahujícího návod pro soudce, jak postupovat při výslechu čarodějnic. Jeho nadpis zní: *Fragstuckh auf alle Articul, in welchen die Hexen und Unholden auf dass allerbequemest mögen examinirt werden*. Tato práce byla napsána zcela v intencích Kladiiva na čarodějnice a ponoukala k ráznému a bezohlednému pronásledování a likvidování čarodějnic.

Ze starých textů pozornosti zaslouží nové vydání některých prací známého německého renesančního lékaře a přírodního filosofa Cornelia Agrippy z Nettesheimu, který bývá někdy mylně považován za zcela jednoznačného bojovníka proti čarodějnické pověře.³¹ O nové vydání Agrippova nejznámějšího spisu *De occulta philosophia* se 1956 zasloužil nejprve profesor národopisu v Göttingenu Will Erich Peuckert; další jeho vydání připravil a poznámkami opatřil 1967 ve Štýrském Hradci K. A. Nowotny. Agrippův spis představuje pokus o syntézu křesťanství s magií pomocí novoplatónské mystiky. Doslova se hemží množstvím kulturně historických dobových narážek a epizod, takže dnešnimu čtenáři se jeho čtení — právě pro neznalost přívalu oněch „mikrorealií“ — stává opravdu těžko srozumitelnou. Ovšem kromě toho obsahuje Agrippova kniha řadu znamenitých myšlenek a postřehů. Například tam autor dokazuje, že člověk má dány možnosti k ovládnutí přírodních sil, aby mu posléze sloužily. Tato skvělá myšlenka je však vzápětí doprovázena kuriózním tvrzením, že mágové prý nepovažují za nerozumné využívat toho, aby cestou přes všechny stupně jednotlivých sfér „archetypického světa“ pronikli až ke „Stvořiteli všech věcí“. Je dnes někdy těžko rozhodnout, co Agrippa v této knize mínil vážně a co nikoli, a to navzdory některým autorům, kteří další Agrippův spis *De incertitudine et vanitate scientiarum* považují za satiru na jeho předchozí spis *De occulta philosophia*. Faktem zůstává, že Agrippy se dovolávají i dovolávali jak stoupenci pověr, tak i někteří bojovníci proti nim. Zároveň s tím však zasluhuje zdůraznění fakt, že známý pozdější bojovník proti čarodějnickým procesům, Johannes Weyer, pracoval po dva roky u Agrippy jako jeho praktikant (famulus).

V Lipsku vyšla 1968 po třech stoletích od svého vzniku a prvního vydání v témž městě znova proslulá kniha *Blockes-Berge Verrichtung*, oder ausführlicher geographischer Bericht von dem hohen trefflichen alt- und berühmten Blockes-Berge: gleichen von der Hexenfahrt und Zauber-Sabbathe, son auff solchem Berge die

²⁹ S naší problematikou souvisejí dosti úzce dějiny trestního práva a z onoho okruhu vyšla řada buď německých novotisků, anebo dalších vydání, jako např. v roce 1964 vyšel novotisk někdejšího výmarského vydání (1935) známé práce Rudolfa Hise *Das Strafrecht des deutschen Mittelalters*. V Göttingenu vyšlo 1965 již třetí vydání neméně známé příručky *Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege* od Eberhardta Schmidta. — Z původní tvorby zmínky zaslouží Thomas Würtenberger, *Die Strafrechtswissenschaft in der Freiburger Rechts- und Staatswissenschaftlichen Fakultät* (Beiträge zur Freiburger Wissenschafts- und Universitätsgeschichte, Heft 15), Freiburg i. B. 1957.

³⁰ Vyšla poprvé v Lipsku 1843.

³¹ Viz např. *Příruční slovník naučný*, NČSAV, Praha 1962, I, str. 26, kde se o něm jednoznačně tvrdí, že „vystupoval ostře proti pověrám a víře v čarodějnice“. Agrippa, jak již bylo v úvodní části tohoto článku připomenuto, je z hlediska progresu a regresi přinejmenším osobností rozpornou. Svou činností se totiž projevuje „na obou stranách barikády“. Tak ve svém mládí v Pyreneích dokázal např. pomoci alchymistických a podobných triků zneužívat pověrečnosti tamních sedláků a měšťanů a připravovat je takto o peníze. Rovněž jeho spisy jsou místy značně zatíženy starým pověrečným balastem.

Unholden aus ganz Teutschland, jährlich den 1. Maii in Sanct Walpurgis Nachte anstellen sollen. Jejím autorem je Johannes Praetorius von Zetlingen. Vedle oblundných historek o orgích satanáše s čarodějnicemi na Blocksbergu obsahuje kniha též proslulou píseň o Tannhäuserovi. Praetoriová kniha, vydaná v průběhu 17. století v několika vydáních, napomáhala objektivně rozdmýchávat vášně a nasměrovávat je na hon proti čarodějnicím, a sehrála proto v tomto ohledu smutnou úlohu.

V Hildesheimu, kde v posledních letech vyšel větší počet reedí vedle řady původních prací o magii, astrologii, alchymii a podobně,³² vydal téhož roku 1968 zde již výše zmíněný W. E. Peuckert pramennou sbírku pod názvem *Quellen und Untersuchungen zur Geschichte des Hexenglaubens im 16.–18. Jahrhundert*, tvořící doplněk k výše citované známé Hansenově edici sahající materiálově jen do druhého desetiletí 16. století.

Z monografických německých prací zasluží tu být uvedena práce *Friedrich Spee und die Hexenprozesse. Die Stellung und Bedeutung der Cautio Criminalis*, vydaná 1954 v Trevíru. Jejím autorem je holandský jezuita Hugo Zwetsloot, jenž na jejím základě dosáhl na universitě v Nijmegen doktorátu. Přestože v tomto případě jezuita píše o svém řádovém druhovi z dávné minulosti, nemáme zde naštěstí co činit s nekritickou oslavou jezuitského řádu v duchu starého a dobře známého hesla „omnia ad maiorem gloriam Ordinis Sancti Jesu“, maskujícího se navenek daleko skromnějším heslem „omnia ad maiorem Dei gloriam“. Zwetslootova kniha se naopak vyznačuje kritickou snahou po zjištění pravého stavu věci, a proto v ní autor zcela průkazně vyvrátil tvrzení starší literatury, podle níž prý Spee při sepisování své proslulé knihy jednal v dorozumění se svými představenými z jezuitského řádu. Zwetsloot naopak dokázal, že tehdejší řádový generál Mutius Viteleschi podnikl nejruznější kroky a zásahy, aby Spee ze své připravované knihy vypustil všechna takzvaná „závadná místa“, a když se mu to nepodařilo, distancoval se jezuitský řád oficiálně od Speeovy práce. A nejen to. Spee byl později vystaven jak veřejně, tak zejména skryté perzekuci od svých nadřízených a kromě toho řada teologů se zasažovala o to, aby Speeův spis byl dán na index zakázaných knih.³³

Téhož roku 1954 vydal Helmut Schumann v Kemptenu kulturně historickou monografii *Der Scharfrichter. Seine Gestalt, seine Funktion*, která není bez jistého významu pro naši problematiku, ježto katům při procesech s čarodějnicemi připadla významná úloha, zejména při provádění výslechů obviněných pomocí tortury a podobně.

Z monografických studií věnovaných honu na čarodějnice ve větších německých teritoriích je pozoruhodná práce Friedricha Merzbachera *Die Hexenprozesse in Franken*, vydaná 1957 v Mnichově jako 56. svazek v edici *Schriftenreihe zur bayrischen Landesgeschichte*. Přestože se kniha tematicky zčásti překrývá se starší známou prací Sigmunda Riezlera, o které již byla výše zmínka, zpracovává Merzbacher na daleko širším materiálovém základě, než jaký měl k dispozici Riezler, problematiku pronásledování čarodějnic před soudními tribunály na území Frank, kde např. v Bamberku a Würzburku došlo v první polovině 17. století přímo k masovému upalování čarodějnic, které uvádělo v úžas a úděs nejen celé Německo, nýbrž i okolní země. V Bamberku byl v oné době počet obviněných z čarodějnictví tak vysoký, že pro ně museli zřídit zvláštní vězení, zvané „Hexenhaus“. Teprve pod vlivem vpádu švédských vojsk do Německa došlo v Bamberku k poklesu procesů, takže po dobu švédské okupace nedošlo v tomto městě k žádným dalším popravám čarodějnic. Tedy i válka, hrozná pro lidi po jiných stránkách, přinesla jim alespoň z tohoto hlediska jistou úlevu.

³² Tak v Hildesheimu vyšlo např. 1963 třetí vydání knihy C. Kiesewettera *Faust in der Geschichte und Tradition* (první vyd. vyšlo v Lipsku 1893), dále 1967 vyšlo v Hildesheimu nové vydání práce F. Bolla *Sphaera. Neue griechische Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Sternbilder* (vyšlo v Lipsku pův. 1903), dále 1968 tam K. Goldammer vydal sborník *Paracelsus — sein Bild in Hass und Gunst der Zeiten* a téhož roku tu vyšel další německý překlad knihy franc. autora M. Berthelota *Die Chemie im Altertum und Mittelalter* s předmluvou F. Strunzeho apod.

³³ Další monografii vydala Emmy Rosenfeldová, *Friedrich Spee von Langenfeld*, Berlin 1958.

Wolfgang Krämer vydal 1959 v Mnichově knížku *Kurtrierische Hexenprozesse im 16. und 17. Jahrhundert, vornemlich an der unteren Mosel. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte*, věnovanou pronásledování čarodějnic v oblasti, která vedle Bamberku a Würzburgu patřila v tomto ohledu k nejhůře postiženým v celém Německu.

Roku 1960 vyšla Herbertu Auhoferovi ve Freiburgu práce *Aberglaube und Hexenwahn heute. Aus der Unterwelt unserer Zivilisation*, navazující tematicky na starší práci *Hexen unter uns?*, kterou 1951 v Hamburku vydal Johann Kruse. Obě publikace jsou věnovány problému podnes se v západoněmeckých poměrech vyskytujících osob, živících se takřikajíc řemeslně čarováním a kouzelným zaráčkováním. Svě klienty za odměnu domněle ochraňují před vlivy zlých kouzel i zlých duchů. I tyto jevy, podobně jako již výše zmíněné příklady z Francie (srov. k tomu poznámku 18), podávají svědectví o správnosti aforismu Stanislava Jerzyho Lece, podle něhož „každé století má svůj středovek“. Tato zásada platí kupodivu i pro atomový věk s jeho kosmickými lety. Naznačený fakt představuje sám o sobě vlastně rub mince naší vysoce ztechnizované doby, přinášející v oné podobě svou podivnou a víceméně povinnou daň projevům zaostalosti a zabeđenosti v určité skupině lidí, jejichž počínání se zdá dávat za pravdu těm, kdož hovoří o věčnosti a nezničitelnosti lidské hlouposti, třebaže se to týká jen určitých skupin lidí. Tedy i takto se popřípadě může v třídních společnostech na své duchovní periférii projevovat 20. století, a to dokonce ve špičkových kapitalistických státech, vychloubojících se jinak svou vysokou technikou, životní úrovní apod., jako USA, Francie, NSR a podobné země imperialistického světa, ocitnuvši se dnes již ve svém úpadkovém stadiu a jejichž systémem se dnes namnoze přezívá.

Neobyčejně zajímavou a po mnoha stránkách podnětnou monografii *Hexen und Hexenprozesse. Die Geschichte eines Massenwahns und seiner Bekämpfung* vydal v Mnichově 1963 v rozsahu 480 stran Kurt Baschwitz. Autor je rodák z Bádenska, byl nacismem přinucen opustit svou vlast, v letech 1946–1958 působil na universitě v Amsterdamu jako profesor pro novinářskou vědu a zároveň pro psychologii mas. Upozornil na sebe již 1925 prací *Der Massenwahn, seine Wirkung und Behandlung*, vydanou v Mnichově. Poté následovala řada německy a holandsky vydaných studií a monografií z dějin novinářství a psychologie mas. Této své kvalifikace pak v bohaté míře využil v citované práci o honu na čarodějnice, který charakterizuje jednak jako projev klamného lidského zaujetí a zároveň též jako výsledek zásahu tvrdé a kruté veřejné moci, uplatňované v podstatě proti bezbranným lidem. Poukazuje přitom na psychologickou živnou půdu při soudních procesech s čarodějnicemi v součinnosti s doprovodnými přinucovacími prostředky, jakými byly psychický a především pak fyzický teror, produkovány tak hrozným a takřka neodolatelným prostředkem, jako byla tortura.

Baschwitz celkem velmi správně zdůrazňuje, že pronásledování čarodějnic není vysvětlitelné zdaleka jenom nedostatky ve vědomostech a soudnosti tehdejších lidí a také nikoli domnělým „bláznovstvím mas“, ježto nemálo současníků si bylo dobře vědomo absurdnosti způsobu, jakým se hon na domnělé čarodějnice prováděl. Autor poukazuje na demagogickou podstatu této stránky věci a říká k tomu: „Máme příliš mnoho strachu z těch, kdož používají výzvu k masovým instinktům, a skládáme příliš málo naděje ve výzvu ke zdravému lidskému rozumu, jenž má rovněž co činit s masovými instinkty, avšak s takovými, které působí ve smyslu lidskosti... Pronásledování čarodějnic bylo dílem teroru, jemuž lidé byli bezsprávně a bezbranně vystaveni. Hlavně porušování právního řádu, odstranění beztoho již slabě právní ochrany jedince ve formě zavedení výjimečného právního stavu umožňovalo osobám, toužícím po pronásledování, jejich činnost. — Lovci čarodějnic byli při výkonu svého teroru odkázáni na zstrašovací prostředky mající za následek tělesné násilí a ohrožení zdraví i života... Nelze ovšem též přehlédnout, že účinek jejich násilí a donucovacích prostředků byl vystupňován čistě psychickými zstrašovacími prostředky. Sly jim tu z duševního založení lidí té doby velice k duhu sklony i zábrany lidí, jichž dokázali zneužívat k tomu, aby většinu obyvatel morálně zstrašili a učinili pod dojmem násilí povolnými“ (str. 472–473). Je škoda, že Baschwitz funkci tohoto mechanismu viděl jenom všeobecně, neadresně a bez bližší konkretizace a identifikace, především však že neviděl věci a neanalyzoval je pod náležitým třídním aspektem. To mu také nakonec znemožňovalo proniknout až k samotnému jádru, ke dřeni zkoumaného komplexu otázek.

Baschwitzova kniha se kromě úvodu a doslovu skládá z desíti oddílů, utříděných jednak z hlediska jednotlivých problémů a jednak podle jednotlivých zemí. V jeho

výkladech defilují před námi jak fanatičtí zastánci honu na čarodějnice, tak i jejich vášniví odpůrci. Dovídáme se tu o lidské bídě obětí onoho honu a též o nelibostném teroru jejich pronásledovatelů. Zásneme nad hroznými omyly, nad neuvěřitelnou nesnášenlivostí a nad takřka zarputilou houževnatostí onoho šíleného honu na lidi, jejichž strašlivé stíny, zejména svými krutě vytvořenými mechanismy teroru a přinucení, nepříjemně doléhají až do našeho století. Ostatně Baschwitz měl sám možnost poznat z vlastní zkušenosti, jak vypadala moderní modifikace středověkého „honu na čarodějnice“, když musel sám před hitlerovským fašismem uprchnout za hranice.

I když Baschwitzova kniha není opatřena kritickým aparátem — má jen občasné odkazy uvnitř textu a seznam použitého materiálu je připojen v závěru práce —, je zasvěcenějšímu čtenáři z její četby patrné, že autor k ní zvládl značné množství materiálu vydaného tiskem. U tak dobře informovaného autora však překvapuje, že ve svém seznamu literatury necituje žádnou z prací Jos. Hansena, patřících nesporně k základním pro látku autorem zkoumanou. Čtivý a zajímavý způsob autorova podání přispěl patrně do značné míry k tomu, že Baschwitzova práce vyšla též v polském překladu. Marxisticky vzdělaný historik nebude však moci s autorovými závěry vždycky souhlasit, to proto, že mu při hodnocení řady základních jevů bude chybět třídní přístup a hlubší smysl pro ekonomické základy a souvislosti.

V roce 1967 vyšel ve Stuttgartu německý překlad španělsky psané práce pod názvem *Die Heze und ihre Welt*, jejímž autorem je Julio Caro Baroja. Německé vydání předmlouvou a doslovem opatřil zde již výše citovaný etnograf W.-E. Peuckert.³⁴

Caro Baroja je původem Bask. Inspirován pověrečnou vírou svých prostých krajanů v čary a kouzla, projevující se u některých prostoduchých horalů v Baskicku podnes, pustil se jako erudovaný historik, se zvláštním akcentem na sociologické a antropologické aspekty, do celkového zpracování dané tematiky. Protože si přitom počínal netradičním způsobem, a byl jeho metodický přístup je v jádře idealistický, narazil přece jen v řadě otázek u svých západoevropských kolegů na kritické poznámky. Jistý zdrženlivý nesouhlas je patrný též u autora předmluvy a doslovu k německému vydání — u Peuckerta. Nejcenější podle mého mínění jsou z knihy partie věnované pronásledování čarodějnic ze 16. a 17. století na území věčně rebelantského a nekonformního Baskicka, kdežto v ostatních provinciích tehdejšího Království španělského byly podobné procesy méně obvyklé a vyskytovaly se tu celkem sporadicky. Bylo tomu tak podle mého názoru proto, že vládnoucí třídy tam ještě docela dobře vystačily s neblaze proslulým a vcelku osvědčeným terorem španělské inkvizice, specializovaným na likvidaci takřčeného „kacířského nebezpečí“. Pro citovanou knihu je přímo charakteristické, že autor v ní jen málokdy uvádí počet popravených obětí. Nicméně z údajů jím občas uvedených bije do očí zpravidla vysoký počet zatčených, kdežto počet popravených bývá obvykle nízký a nedosahuje někdy ani desetin z celkového počtu zatčených. Z naznačených údajů možno dále dospět k závěru, že španělské inkviziční tribunály počítaly daleko více s účinkem psychického teroru na masy nežli s terorem fyzickým. — Pro zajímavost možno uvést, že Caro Baroja věnoval ve své knize kromě jiného pozornost i velmi dobře u nás známé pověsti o knížeti Krokovi a jeho dcerách (str. 75—76). Opřel se však v tomto případě o nadmíru zastaralé publikace (jsou citovány na str. 327 v poznámce 38), takže se tam dopustil řady věcných omylů a například tu zkomolil takřka všechna vyskytující se jména.

Přes to přese všechno zaslouží Carova práce jako celek pozornosti, ježto v lecčems upozorňuje na zajímavé souvislosti, jež by mnohdy stálo za to zevrubněji a hlouběji je dále sledovat.

Jen tak pro zajímavost bych tu stručně uvedl dvě práce ikonografického charakteru, věnované známým vyobrazením čarodějnic od německého mistra Hanse Baldunga Griena. Prvá je švýcarská práce, kterou Gustav Ra d b r u c h vydal 1950 v Basileji již ve druhém vydání v rámci „Elegantiae juris criminalis“ pod názvem *Hans Baldungs Hexenbilder*. K téže látce se ještě jednou vrátil G. F. Hartlaub v pohledné a ilustracemi vybavené brožurce nadepsané *Hans Baldung Grien: Hexenbilder*, která vyšla 1961 ve Stuttgartu ve známém Reclamově nakladatelství (Philipp Reclam junior). Najdeme v ní nejenom známé reprodukce Baldungových děl zobrazujících několikerym způsobem čarodějnice, nýbrž i podání rytin Albrechta Dürera, Albrechta Altdorfera, dále kresby dvou čarodějnic připisované Filipinovi Lippimu

³⁴ Pod názvem *Las brujas y su mundo* vydána 1961 v Madridě. Francouzský překlad vyšel 1972 v Paříži.

a pak reprodukce několika dalších dřevorytů od neznámých autorů. Uvedené ikonografické studie nejsou pochopitelně jediné svého druhu. Stačí si k tomu připomenout některé již výše citované práce francouzské (Jean Palou, D. Grivot, J. P. Bayard a jiní).

*

Z prací vydaných ve Švýcarsku třeba se zmínit o knize vydané 1947 v Curychu v rozsahu 212 stran Oskarem Pfisterem. Vyšla pod úmorně dlouhým titulem *Calvins Eingreifen in die Hexer und Hexenprozesse von Peney 1545 nach seiner Bedeutung für Geschichte und Gegenwart*. Ein kritischer Beitrag zur Charakteristik Calvins und zur gegenwärtigen Calvinrenaissance. To svědčí o tom, že ta-semnicovitě dlouhé názvy knih, známé tak dobře z 16. a 17. století, dokáží si svou existenci vyvzodorovat až do našich dnů. Ústředním motivem Pfisterovy knihy je případ přihodivší se nedaleko Ženevy, do něhož Kalvín osobně zasáhl a v listopadu 1545 vyslovil přání, aby úředníkům celé příslušné oblasti bylo nařízeno, aby překročili rázně a rozhodně k soudnímu vyšetřování domnělých spojenců ďáblových a aby „tuto rasu na řečeném území vyhubili“. Přes jeho výzvu nakonec ženevská městská rada v prosinci 1545 rozhodla, aby z čarodějnictví obviněný muž byl z Peney navždy vypovězen. To byl mnohem mírnější rozsudek, než jaký tam byl před nedávnem vynesen a vyzněl tehdy na upálení dvou manželů, usvědčených domněle z čarodějnictví. Pro Kalvína je charakteristické, že neodlišoval tzv. škodlivé čáry od neškodných, jak to bylo tehdy běžné mezi teology a juristy, nýbrž on vyžadoval pro všechny druhy čarování bez rozdílu jediný trest, a to trest smrti. Když si pak ženevská městská rada v pozdějších procesech s osobami obviněnými z čarodějnictví počínala rozumněji a lidštěji, pak to nebyla v žádném případě zásluha Kalvínova, nýbrž její postoj vyplýval z mnohem obezřetnějšího stanoviska řadových členů městské rady, jež bylo opakem toho, k čemu radil fanatismem ovládaný i starozákonní přisností a krutostí „posedlý“ zakladatel reformované církve. Ženevští v pozdějších letech odsuzovali k trestu smrti pouze tehdy, když čarodějné machinace obviněných způsobily prokazatelně něčí smrt a kdy nešlo vlastně o čáry, nýbrž v podstatě o travičství a podobné delikty.

Pfister, známý již z dřívějška jako autor zajímavého spisu *Das Christentum und die Angst* (Curych 1944), za který byl ženevskou univerzitou poctěn čestným doktorem teologie, o Kalvínově vztahu k čarodějnické pověře napsal: „Nuto se vyvarovat toho, abychom v Kalvínovi spatřovali jenom protagonistu pověry a náboženské krutosti; nesmíme však také reformátorovu osobnost, jehož velikost a světodějně zásluhy žádný protestant nebude popírat, falšovat v onom smyslu, jako by takovým nebyl,“ totiž mužem se sklonem k pověrečnosti i k jejímu krutému trestání.

Rovněž ve Švýcarsku vyšly některé disertační práce. Jedna z nich, *Die Hexenprozesse in der Schweiz*, vznikla na právnické fakultě v Curychu, vyšla 1945 v Affolternu a. A. a jejím autorem je Guido Bader. Na rozdíl od smělejšího syntetického pokusu Baderova věnoval se Joseph Schacher von Inwil ve své disertaci vzniklé na filosofické fakultě ve Freiburgu im Üchtlande procesům na značně menším teritoriu. Jak o tom svědčí jeho 1947 v Luzernu vtištěná kniha *Das Hexenwesen im Kanton Luzern nach den Prozessen von Luzern und Sursee 1400–1675*.

Další knížku z našeho žánru vydal Jakob Winteler v Glarusu roku 1961. Vyšla pod názvem *Der Anna Göldi Prozeß im Urteil der Zeitgenossen* a osvětluje blíže otřesný proces, jenž 1782 proběhl v městě Glarusu s mladou chůvou obviněnou z toho, že prý pomocí kouzel způsobila smrt holčičky svého zaměstnavatele-lékaře. Anna byla nakonec soudem uznána vinnou a jako čarodějnice byla stata. Její snoubenec, obviněný ze spoluviny, unikl trestu tím, že se ve vězení v zoufalství oběsil. Tento proces, jeden z posledních toho druhu na našem kontinentě, vyvolal v evropské veřejnosti značný rozruch. Byl tehdejší nastupující osvícenskou publicistikou napadán, ostře kritizován a označován nepokrytě za justiční vraždu.

Ze švýcarské produkce psané německým jazykem možno ještě alespoň jako okrajovou zmínku připomenout práci *Hexen und Zauberei in der römischen Dichtung*, kterou 1962 v Curychu vydal G. L u c k.

Tematicky sem dále možno pro souvislost se Švýcarskem přiřadit dva nedávno vydané články E. Williama Montera věnované čarodějnické problematice v Ženevě, v Savojsku a oblasti pohoří Jura. První vyšel 1971 v červnovém čísle *Journal of Modern History* pod názvem *Witchcraft in Geneva 1537–1662* a druhý byl vtištěn téhož roku v podzimním čísle *Journal of Social History* s titulem *Patterns of Witch-*

craft in the Jura. Monter zde kromě jiného poukázal na jemné rozdíly v postojích představitelů kalvinismu, anglikánství a katolicismu při pronásledování čarodějnic.

Z rakouských publikací se naši problematiky do značné míry týká encyklopedická knížka *Handlexikon der magischen Künste von der Spätantike bis zum 19. Jahrhundert*, vydaná ve Štýrském Hradci 1968 v nevelkém formátu a v rozsahu 432 stránek; jejím autorem je Hans Biedermann. Tento jen pro zběžnou první informaci vhodný lexikoněk obsahuje na 380 stručně zpracovaných hesel, u každého z nich je odkaz na hlavní literaturu, což je jistou výhodou této publikace, stejně tak jako soupis vybrané literatury v jejím závěru.³⁵

Vedle knih vyšla podobně jako ve Francii řada německých článků a sborníkových příspěvků.

Tak např. Hellmuth von Weber vydal 1949 článek o saském právníkovi a zavlém pronásledovateli čarodějnic Benediktu Carpzovovi, typickým představiteli barokní spravedlnosti v Německu.³⁶ Drobný příspěvek Fritze Tischera je věnován čarodějnickému procesu z roku 1536 v okolí Norimberka³⁷ a další článek Kurta Hoppstädtera se obírá pronásledováním čarodějnic v Saarsku,³⁸ článek Marie Berresová se týká případu z města Prümü na Trevírsku³⁹ a téhož prostoru se ve svém pojednání dotýká Emil Zenz.⁴⁰ Takových a podobných článků by bylo možno uvést ještě daleko více.⁴¹ Snad i dosud uvedené práce postačí k doložení tvrzení, že problematice honu na čarodějnice je v oblasti německého jazyka, především pak na území NSR, věnována stále značná pozornost.

*

Z britské produkce možno z poválečného období připomenout knihu, kterou v roce 1952 pod lakonickým titulem *Witchcraft* vydal v Londýně v rozsahu 240 stran Pennethorne Hughes.

Roku 1954 podává Gerald B. Gardner v knize vydané v Londýně pod titulem *Witchcraft today* důkazy o existenci čarodějnických skupin i sekt a o pokračujícím kultu magických praktik a obřadů na dnešním kapitalistickém Západě. Osoby náležející do naznačených kurióznych kruhů vydávají občas knihy a brožury, jež se nannozce vyznačují snůškou nepřesných historických dat a faktů, především však

³⁵ Z hrubších faktografických omylů bych upozornil na vývody ze str. 88, kde se o známém saském „lovci čarodějnic“ B. Carpzovovi tvrdí, jako by 1690 perzekvoval proslulého osvícence a odpůrce procesů s čarodějnicemi Christiana Thomasia, třebaže zasvěcencům musí být známo, že Carpzov byl tehdy již 25 let mrtev!

³⁶ *Benedikt Carpzov. Ein Bild der deutschen Rechtspflege im Barockzeitalter* (Festschrift für E. H. Rosenfeld, Berlin 1949).

³⁷ *Ein Hexenprozeß des Jahres 1536* (Altnürnbergger Landschaft, Jg. III, Heft 2, Hersbruck 1954, str. 9–14).

³⁸ *Die Hexenverfolgungen im saarländischen Raum* (Zeitschrift für die Geschichte der Saargegend, Saarbrücken 1959, Jg. IX).

³⁹ *Dechant Christa von Prüm und die Hexe* (Trierische Landeszeitung z 21. 9. 1960).

⁴⁰ *Dr. Dietrich Flade, ein Opfer des Hexenwahns* (Kurttrierisches Jahrbuch, Jg. II, Trier 1962, str. 41–69); týká se otřesného případu trevírského purkmistra, upáleného 1589 s řadou dalších konšelů a kněží pro domnělé čarodějnictví.

⁴¹ Např. mnichovský bibliotékař Matthias Wellnhöfer vydal 1951 v Traunsteinu drobnou lokální studii *Ein Hexenprozeß in Moosburg vor 200 Jahren*, kde vyličil případ tuláka odsouzeného 1722 pro čarodějnictví k trestu smrti. Herbert Klein v článku *Die ältere Hexenprozesse im Lande Salzburg* (vyšlo v Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburg. Landeskunde, Bd. 97, Jg. 1957, str. 17–50), kde věnoval pozornost procesům z konce 16. a ze začátku 17. století. Joseph Schrittenloher v článku *Aus der Gutachter- und Urteilstätigkeit der Ingolstädter Juristenfakultät im Zeitalter der Hexenverfolgungen* (Jahrbuch für Fränkische Landesforschung, Bd. 23, Jg. 1963, str. 315–353) vyvrátil starší kategorické tvrzení bavorského historika S. Riezlera, jenž se kdysi o právnické fakultě ingolštátské university domníval, že v 16. století a začátkem 17. století podporovala v Bavorsku aktivně pronásledování čarodějnic, a naopak dokázal uvést řadu konkrétních příkladů pro to, jak se někteří právníci z Ingolstadtu angažovali v boji proti tomuto poblouznění.

zmatenými výklady vzbuzujícími nezřídka dojem reportáže, napsané osobou neodpovědnou za své jednání a stíženou jakoby duševní poruchou.

Zajímavým, nicméně přece jen poněkud problematickým činem v reediční činnosti anglické je druhé vydání známé knihy *The Witchcult in Western Europe* od Margaret Alice Murrayové, která poprvé vyšla 1921 v Oxfordu a druhého vydání se dočkala 1962 v rozsahu 304 stran. Autorka tam kromě jiného tvrdí, že v západní Evropě se prý v nejšířších lidových vrstvách od dávnověku až do 18. století udržel ve značně silné podobě prastarý pohanský kult, soustředěný nejvíce na adoraci božstva úrodnosti a plodnosti. Křesťanské církve prý tento mocný, odolný a neobyčejně hluboko v duši lidu zakořeněný kult objevil poměrně značně pozdě a pokoušely se jej radikálně vyhubit, a to především pomocí tvrdě prováděných procesů s čarodějnicemi. Podle autorčina mínění je neobyčejně vysoký počet čarodějnic odsouzených v 16. a 17. století domněle „svědectvím pro zatvrzelé pohanství Evropy“, které mělo být z vůle křesťanských církví zlomeno. K naznačenému kurióznímu závěru došla Murrayová na základě nesprávné interpretace výpovědí, vynucených na obviněných pomocí známých metod, totiž torturou. Autorka přitom zapomněla, že šlo o výpovědi vydřené z obětí terorem mučiren a vsugerované jim zpravidla nesvědomitými soudci, kteří za každou cenu hledali záminku k jejich odsouzení a vyslýchaným obětem dokázali prisuzovat ty nejhorší a zároveň nejnesmyslnější věci na světě. V tomto se Murrayová dopustila metodicky vážného omylu, přesto však pro tu svou nejvyšší pochybnou hypotézu našla nemálo stoupenců a následovníků, zejména mezi autory z řad folkloristů. Zmíněná okolnost pomáhá zároveň vysvětlit, proč se tato kniha po více než 40 letech dočkala nového vydání. Na jedné straně není sice správně podceňovat rezidua takřečených „pohanských představ“ v lidovém povědomí, na druhé straně se však nesmí zase upadat do opačného extrému a přeceňovat pak jejich vliv do té míry, jak to činí Murrayová a její stoupenci.

Roku 1954 vyšla Murrayové v Londýně další kniha pod názvem *The Divine King in England* a přeložena Th. Cincentem do francouzštiny vyšla 1957 v Paříži s titulem *Le Dieu des sorcières*. Autorka v ní nadále zůstává věrna své nadměrné touze po originalitě a možno povědět, že to tentokrát opětovně notně přehnal. Ona zde totiž dospěla k přímo až fantastickému, absurdnímu závěru. Podle ní prý všichni angličtí králové až po Stuartovce Karla I. byli domněle „tajnými velekněžími pohanských kultů“, udržovaných prý stále při životě v intencích „prastarých pohanských představ“, jimž někteří dokonce obětovali život. Tady zašla Murrayová příliš daleko a není divu, že v seriózních vědeckých kruzích narazila na odpor. Přesto však existuje podnes řada lehkovážných osob, jež tyto nehoráznosti dckází brát vážně.

C. A. Burland vydal v Londýně 1966 práci *The Magical Art. A short History* a následujícího roku vyšla mu tamtéž kniha s příbuznou tematikou pod názvem *The Arts of the Alchemists*.

V roce 1971 vyšla v Londýně kniha Keitha Thomase *Religion and the Decline of Magic*, zabývající se ústupem a mizením námi sledovaného komplexu a zdůrazňující přitom význam revolučních událostí 17. století i postupujícího vědeckotechnického pokroku.

Z encyklopedických prací k našemu okruhu otázek zde možno připomenout *The Encyklopedia of Witchcraft and Demonology*, vydanou 1959 v Londýně a New Yorku péčí Rosella H. Robbinse.

Pokud se týče amerického přínosu ke sledovaným otázkám, lze na prvním místě uvést knihu *The Devil in Massachusetts*, kterou 1949 v New Yorku uveřejnila Marion L. Starkeyová. Je to dosud nejlepší zpracování procesů ve státě Massachusetts, které tam začínají již v polovině 17. století a vrcholí tu koncem onoho století v podobě proslulých salemských procesů. Těm se, jak známo, dostalo několika uměleckého ztvárnění, jako např. v díle „The Crucible“ (1953) od pokrokového amerického dramatika Arthura Millera, známým u nás pod názvem „Čarodějky ze Salemu“ a dále též z filmového zpracování této látky francouzským režisérem Raymondem Rouleauem z roku 1956.

Na více než 350 stranách uveřejnil Montagne Summers roku 1956 v New Yorku svou knihu *The History of Witchcraft and Demonology*.⁴² Tamtéž vyšla následujícího

⁴² Navazuje na jeho starší knihu *The Vampyre*, vydanou 1928 v Londýně. — Summers kromě toho vydal obsáhlou práci *The Geography of Witchcraft* (Evanson—New York 1958) a téhož roku mu již ve 3. vydání vyšla v Londýně kniha *Witchcraft and Blac Magic*. Autor je anglický teolog s velmi zaostalým a reakčním smýšle-

roku (1957) rozsáhlá třísvazková edice *Materials toward a History of Witchcraft*, jejím autorem je Henry C. Lea. Z pera Ch. Williamsa vyšla roku 1961 v Clevelandu a New Yorku kniha nadepsaná prostě *Witchcraft*.

Úzce specializované otázky je věnována práce amerického autora E. S. Gifforda, vydaná 1962 v New Yorku pod názvem *The Charms of Love*, která byla pohotově hned přeložena do němčiny a ještě téhož roku, jako její anglický originál, vyšla ve Stuttgartu pod prostým titulem *Liebeszauber*. Pojednává o pouhé jedině stránce z jinak obsáhlého rejstříku „čarodějné činnosti“, poznamenané zpravidla touhou vyvolat pomocí takřčených kouzelných prostředků u milované bytosti kýženou náklonnost, za což mnohé stihl strašný trest, který vedle mnoha nevinných postihl občas i skutečné viníky; jenže ti nezasloužili potrestat za čarování, nýbrž za travičství, ježto ony domněle kouzelné prostředky občas obsahovaly otravné látky, které nevyvolávaly lásku, nýbrž naopak způsobovaly smrt.

*

Čarodějnické pověry a otázkám honu na čarodějnice věnovala do jisté míry pozornost také italská produkce.

Z ní možno například upozornit na knihu *Le streghe et l'inquisizione*, kterou v roce 1955 v Římě vydal F. Ferraroni. Zmínky dále zaslouží nevelká brožura pojednávající o vymítání ďáblů a o tajuplné magické činnosti *Esorcismi e magia nell'Italia del cinquecento et del seicento*, kterou 1959 v Neapoli vydal Massimo Petrocchi a týká se italských poměrů 16. a 17. století.

Významnější a daleko rozsáhlejší je 550 stran čítající kniha *Caccia alle streghe. La credenza nelle streghe dal secolo XIII al XIX con particolare riferimento all'Italia*, kterou Giuseppe Bonomo vydal 1959 v Palermu na Sicílii. Zabývá se nejprve ze širšího hlediska a obecně čarodějnými pověrami, jakož i honem na čarodějnice, a takto probíranou problematiku pak aplikuje na italské poměry, jejichž vývoj sleduje od 13. do 19. století.

Téhož roku vyšla v Miláně kniha v rozsahu více jak tři set stran se stručným názvem *Le streghe*; jejím autorem je Giuseppe Faggini.

Z dalšího si zaslouží ještě pozornosti Carlo Ginsburg, který 1966 vydal v Turíně dvousetstránkovou knihu *I benandanti. Ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari tra cinquecento e seicento*. Je to práce věnovaná otázkám čarování na italském venkově v 16. a 17. století.

*

Kromě toho vyšlo v poválečném období na Západě neuvěřitelné množství publikací nejrůznějšího druhu o takřčených okultních vědách — o magii, alchymii, astrologii, chiromantii, spiritismu, vampýrismu a podobných kuriozitách. Nad seriózními a vědecky fundovanými pracemi tu bohužel nezřídka převažují nesolidní a nabubřele psané výtvary dryádníků nejrůznějších odstínů. Jsou to namnoze bizarní škváry z kategorie literárního braku produkované osobami, jež při honbě za lacinými senzacemi si zároveň dokáží obratně naplnit vlastní kapsy. Tato, s odpuštěním, také literatura vytváří svým způsobem kuriózní protějšek a doplněk k oněm úpadkovým jevům s bohužel někdy i tragickými následky, jakými jsou na kapitalistickém Západě neustále rostoucí skupiny osob, propadajících anebo již propadlých narkomanii. Naznačený druh literární produkce pomáhá — přirozeně že za spolupráce a spolupůsobení dalších činitelů — při vyvolávání, popřípadě i posilování rozličných psychóz, vyznačujících se novým kultem astrologie, alchymie, nekromantie, černé magie, satanismu a ostatních kuriózních výplodů nebo — lépe pověděno — splášků, pocházejících z periferie starověkého nebo středověkého myšlení. A tak docházíme k absurdnímu poznatku, že četní občané vyspělých kapitalistických států v době pronikání

ním. Dokáže psát s neskrývaným obdivem a respektem o takových lidských zrůdách, jako byli Sprenger a Institoris, autoři perverzního Kladiva na čarodějnice; obdivuje se dále všem inscenátorům honu na čarodějnice od dob středověku, a to proto, že sám — až je člověkem žijícím ve 20. století — „jurodivé“ věří v čarodějnice i v jejich zhoubnou, magickou moc. Summers není ve svém bludu pohříchů sám. Jemu podobných „zbožných a bohobojných humanistů“ žije na dnešním Západě více a nacházejí stále ještě nakladatele ochotné vydávat tiskem produkty „vyměšování“ jejich nenormálních mozků.

člověka do vesmíru vydávají neuvěřitelně vysoké sumy peněz za různé amulety, horoskopy, věštby, čarodějně úkony, dále že tam pravidelně a v poměrně vysokých nákladech vycházejí speciální časopisy takového a podobného zaměření. Kult mystiky a takřečených okultních věd tam na úkor střízlivosti a v protikladu ke zdravému rozumu neustále roste; což i z tohoto aspektu podává další svědectví o pokračující a neustále se prohlubující duchovní krizi a morální vyprahlosti uvnitř dnešního kapitalistického systému; a to vše navzdory poměrně vysokému civilizačnímu a technickému stupni dosaženému v jeho špičkových státech.

V závěru sluší připomenout, že autor tohoto v podstatě souhrnného bibliografického přehledu nebyl ani tak veden ctizákladostivou snahou podat o úzce specializovaném tématu dokonalý a takzvané bezmezerovitý soupis publikací, jako spíše nutkán záměrem ukázat, jak velkému zájmu se naznačený okruh otázek v západoevropských zemích těší, a zároveň s tím alespoň poněkud a víceméně zběžně naznačit, jak velice široká paleta problémů a souvislostí se za ním ještě skrývá.

Netřídění přístup buržoazních autorů ve výše probíraných publikacích nemůže arci marxisticky fundovaného historika zdaleka uspokojit. Nicméně zase bohatstvím v nich snesného materiálu poskytuje cenné faktografické východisko, z něhož možno na základě nově provedené analýzy dospět k novým, širším a daleko fundovanějším, a proto také k pravdivějším závěrům, než jakých se dokázali dopracovat buržoazní historikové různých metodických přístupů i odstínů.

B. Sindelář

CHARAKTER NEOABSOLUTISTICKÉHO REZIMU HABSBURSKÉ MONARCHIE A POSTAVENÍ JEJÍCH NÁRODŮ V LETECH 1849—1860/1861

(Přehled a srovnání literatury)

V listopadu 1971 se konalo v Praze zasedání Čs.-jugoslávské historické komise, na kterém byly diskutovány otázky vývoje a charakteru neoabsolutismu v habsburské monarchii po roce 1848. Předložený referát vyvolal zájem domácích i zahraničních účastníků: bylo doporučeno pokračovat v tomto srovnávání základních výsledků jednotlivých národních historiografií jak k danému tématu, tak i k následujícím obdobím vývoje habsburské monarchie. Rádi bychom tuto diskusi podnítili, a proto uveřejňujeme alespoň zkrácené znění referátu. Původním naším záměrem bylo poznat základní problémy vnitřního nebo i zahraničně politického postavení rakouské říše jako společné podmínky vývoje jednotlivých národů habsburské monarchie a s cílem porovnat jejich postavení. Zpracování referátu a pak diskuse na zasedání zmíněné komise ukázaly, že poznávání vývoje habsburské monarchie je i samo o sobě neméně důležitým úkolem. Předkládáme tento referát s vědomím, že jsme nepodali úplný výčet problematiky a že naše odkazy na literaturu zdaleka nevystihují rozsah a úroveň jednotlivých národních historiografií: soustředili jsme se převážně na syntézu a přehledy, které jsou nejčastěji používány ve vysokoškolské výuce. Volili jsme následující postup: sledujeme názory jednotlivých autorů nebo národních historiografií na vymezení a rozčlenění pojednávaného období, srovnáváme názvy tohoto období a pokoušíme se o jeho stručnou charakteristiku a dále rozebíráme vnitřní vývoj habsburské říše (správu, ekonomiku a národnostní poměry).

Úplné znění našeho referátu, který je zde uveřejněn pouze ve výtahu nejdůležitějších částí, bylo publikováno pod názvem *Habsburška Monarhija u godinama 1848—1860/61*, Jugoslovenski istorijski časopis 1972, Br. 3—4, str. 5—28.

1. Charakter období 1849—1860/1861

a) Vymezení období 1849—1860/1861 a jeho etap

Podle okolností bývá považován za začátek nového období v dějinách Rakouska a jeho jednotlivých národů březen 1849: rozeznání říšského sněmu v Kroměříži a vyhlášení oktrojované ústavy pro celou habsburskou monarchii. Hodnocení této ústavy je v zásadě dost shodné, ale přece jen lze tu upozornit na to, že starší česká